

મોટર અકસ્માતોમાં ફોજદારી જવાબદારી

જીતેન દીપકભાઈ મહેતા
પીએચ.ડી. રિસર્ચ સ્કોલર,
શ્રી ગોવિંદ ગુરુ યુનિવર્સિટી-ગોધરા

ડૉ. સતીશકુમાર નાગર
પીએચ.ડી. માર્ગદર્શક
આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, લો કોલેજ, ગોધરા

૧. પ્રસ્તાવના

મોટર વાહન અકસ્માતોમાં ફોજદારી જવાબદારી, બેદરકારીભર્યા કૃત્ય અને ફોજદારી જવાબદારીમાં બેદરકારીના પુરાવા સાથે સંબંધિત છે. આધુનિક સંસ્કૃતિના પ્રભાવથી આકસ્મિક મૃત્યુ, જીવન, અંગો અને મિલકતને થતી હજારોમાં ચિંતાજનક વધારો થવાને કારણે આ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. બેદરકારીને ઉપેક્ષા થી અલગ પાડવી જોઈએ. બેદરકારીથી વિપરીત, ઉપેક્ષા કોઈ ચોક્કસ માનસિક વલણ દર્શાવતી નથી, પરંતુ હકીકત જણાવે છે, જે ઇરાદાપૂર્વક અથવા બેદરકારીના કૃત્યનું પરિણામ હોઈ શકે છે. એક માણસ, જે જાણે છે કે તેના સ્ફટરની બ્રેક ખામીયુક્ત છે, તેને ઠીક કરવામાં બેદરકારી રાખે છે, અને રસ્તા પર બાળકને પછાડી દે છે. બાળકને નુકસાન તેની બેદરકારીથી નહીં, પરંતુ બ્રેક રિપેર ન કરવામાં તેની ઇરાદાપૂર્વકની બેદરકારી અથવા ઉપેક્ષાથી થાય છે¹.

૨. સમજૂતી

બેદરકારી પર આધારિત નાગરિક કાર્યવાહી અને ફોજદારી કાર્યવાહીને નિયંત્રિત કરતી જવાબદારીના સિદ્ધાંતો અલગ અલગ હોય છે. ઇંગ્લેન્ડ અને ભારતમાં ફોજદારી કાયદા બેદરકારીના પ્રમાણને ઓળખે છે. જે બેદરકારી દોષિત ઠેરવે છે તે ગુનેગાર અથવા ગંભીર પ્રમાણની હોવી જોઈએ અને માત્ર નિર્ણયની ભૂલ અથવા બુદ્ધિની ખામી પર આધારિત બેદરકારી નહીં. કાયદાના ગ્રે ક્ષેત્રોમાંનો એક અકસ્માતોના કાનૂની પરિણામો અને પીડિતને ઘાયલ થયા પછી લેવામાં આવતી કાર્યવાહી, ખાસ કરીને મોટર વાહનો દ્વારા થયેલા અકસ્માતમાં, સંબંધિત છે².

એંગ્લો-અમેરિકન અને યુરોપિયન પ્રક્રિયા બંનેનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે કે ફોજદારી કેસોમાં દોષિત ઠરાવવાનો અધિકાર શંકાની બહાર હોવો જોઈએ. બંને પ્રણાલીઓમાં પુરાવાનો ભાર ફરિયાદ પક્ષ પર રહેલો છે. સામાન્ય કાયદાની પરંપરામાં, જ્યુરીને આરોપીના દોષ "વાજબી શંકાની બહાર" હોવાનું મનાવવું જોઈએ³.

¹ 1 K. D. Gaur, "Criminal Law: Cases and Materials", (1999) p.29.

² P. M. Bakshi, Accident Victims and the Criminal Law, 3 JILI (1989) 566.

³ P. M. Bakshi, Continental System of Criminal Justice, 36 JILI 1994 p. 425.

ભારતીય ગુનાહિત પ્રણાલીમાં નિર્દોષ છૂટવાના દરમાં વધારો જોવા મળે છે. પુરાવાના અયોગ્ય સંગ્રહ અને ટ્રાયલ માટે સાક્ષીઓના અભાવ ઉપરાંત, પુરાવાના ભારણના મુદ્દાને કારણે કાનૂની પ્રણાલી ગંભીર રીતે અપંગ છે. સામાન્ય કાયદાની પરંપરા અનુસાર, ભારતીય પ્રણાલી ફરિયાદ પક્ષ પર પુરાવાના ભારણ પર ભાર મૂકે છે. આ મુદ્દામાં જે નિર્દોષ છૂટવાના સંદર્ભમાં ચિંતાજનક પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને મહત્વ મેળવે છે⁴. લોર્ડ એટકીને એન્ડ્રુઝ વિરુદ્ધ જાહેર કાર્યવાહીના નિયામક 5 માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:⁵

"નાગરિક જવાબદારી જેવી કાળજીનો સરળ અભાવ પૂરતો નથી. ફોજદારી કાયદાના હેતુઓ માટે બેદરકારીની ડિગ્રીઓ હોય છે; અને ગુનાની સ્થાપના થાય તે પહેલાં ખૂબ જ ઉચ્ચ ડિગ્રીની પ્રમાણની બેદરકારી સાબિત કરવી જરૂરી છે. કદાચ 'અવિચારી' લાગુ કરી શકાય તેવા તમામ ઉપનામોમાંથી, મોટાભાગે આવરી લેવામાં આવે છે".

દોષિત ઠેરવવા માટે બેદરકારીનું પ્રમાણ એ ભય જેવું હોવું જોઈએ કે જો કોઈ આરોપીનું ધ્યાન ખેંચે, તો આરોપી બૂમ પાડી શકે છે: "મને કોઈ વાંધો નથી". આ પરિણામો પ્રત્યે ઉદાસીનતા દર્શાવે છે. આમ, તે ફક્ત ફરજની અવગણના અથવા અવગણના કરતાં વધુ હોવું જોઈએ.

ફોજદારી કેસોમાં પુરુષાર્થ અથવા દોષિત મન હોવું જોઈએ એટલે કે ઉતાવળ અથવા દોષિત મન એવી હદ સુધી હોવું જોઈએ જેને ફોજદારી બેદરકારી તરીકે વર્ણવી શકાય. જવાબદારી ટાળવાનો સિદ્ધાંત શું કહે છે કે જ્યારે ઇજાગ્રસ્ત વ્યક્તિ દ્વારા સહાય આપતી બેદરકારી જેનો ફોજદારી કાયદામાં કોઈ બચાવ નથી.

ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ 279 અને 280 થી 289, કલમ 304A, 336, 337 અને 338 આરોપીના ઉતાવળ અને બેદરકારીભર્યા વર્તન સાથે વ્યવહાર કરે છે જે અન્ય લોકોની સલામતીને જોખમમાં મૂકે છે. આ બધી કલમો આરોપીના આચરણના પરિણામે ઇજા થવાની શક્યતા અથવા સંભાવનાને આવરી લે છે. આ બધી કલમો હેઠળ, ગુનાના ઘટકોમાંથી એક સાથે ઉતાવળ અને બેદરકારીભર્યું કૃત્ય સામેલ છે અને તેથી જાહેર રસ્તા પર ઉતાવળ અથવા બેદરકારીપૂર્વક વાહન ચલાવવું અથવા સવારી કરવી, આ બધી કલમો દ્વારા આવરી લેવામાં આવે છે. પરંતુ કલમ 304A, 337 અને 338 એવા કેસોને લગતી ચોક્કસ જોગવાઈઓ છે જેમાં ઉતાવળ અને બેદરકારીપૂર્વક વાહન ચલાવવું અથવા સવારી કરવી અન્ય વ્યક્તિના મૃત્યુમાં પરિણમે છે અથવા અન્ય વ્યક્તિને ઇજા પહોંચાડે છે અથવા ગંભીર ઇજા પહોંચાડે છે. મોટર અકસ્માતોમાં ફોજદારી જવાબદારી માટે નીચે મુજબના મહત્વના મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં રાખવા પડે છે અને સમજવા પડે છે.

1. ગુનાઓ અને મોટર અકસ્માતોનો કાયદો
2. સમાન સંજોગો દ્વારા રચાયેલા ત્રાસ અને ગુનો
3. મોટર વાહનોના ઉપયોગ સંબંધિત ગુનાઓ જે ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ સજાપાત્ર છે.

⁴ Priyadarhini Narayana, The Burden of Proof on the Prosecution: An Excuse for Acquittal, 2001CILQ Vol. XIV 548

⁵ Andrews v. Director of Public Prosecution, (1937), 2 All E.R. 552

4. બેદરકારીનો પુરાવો
5. વળતર આપવું - આરોપીની સુનાવણી જરૂરી
6. અકસ્માત તરીકે ગુનાહિત ઈજા અથવા હત્યા
7. મોટર અકસ્માતના કેસોમાં ફોજદારી કાયદાનો ન્યાયિક ઉપયોગ
8. રેસ ઇસ્પા લોકીતુર: મૂળ કાયદાનો ખાસ નિયમ નથી
9. ફક્ત બેદરકાર પૂરતું નથી
10. ચોક્કસ કેસોમાં પુરાવાનો બોજ
11. ઉતાવળ અને બેદરકારીપૂર્વક વાહન ચલાવવું
12. ફોજદારી જવાબદારીનો પુરાવો

સમીક્ષા

મોટર વાહનના ઉપયોગથી થતા અકસ્માતને કારણે થર્ડ પાર્ટીના મૃત્યુ, શારીરિક ઈજા અથવા મિલકતને નુકસાન માટે વળતર માટેના દાવામાં બેદરકારી એ મૂળભૂત તત્વ છે, પરંતુ જ્યારે બેદરકારીથી અથવા બેદરકારીથી વાહન ચલાવવાથી મૃત્યુ અથવા શારીરિક ઈજા, અને બેદરકારીથી વાહન ચલાવવાથી, ભારતીય દંડ સંહિતા, 1860 હેઠળ વ્યાખ્યાયિત અને સજાપાત્ર ગુનાઓ છે, જેમાં કોઈ બેદરકારીભર્યા કૃત્ય દ્વારા મિલકતને નુકસાન પહોંચાડવું, તે ગુનાઓને ઉપરોક્ત દંડ સંહિતા હેઠળ વ્યાખ્યાયિત અને વર્ણવેલ ગુનાઓના વર્ગમાં શામેલ કરવામાં આવ્યા નથી. મોટર વાહનના ઉપયોગ દ્વારા અથવા તેના સંબંધમાં ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ નોંધનીય ગુનાઓ નીચે મુજબ છે.

કલમ 279 આઈ.પી.સી. જણાવે છે કે જે કોઈ પણ વાહન ચલાવે છે અથવા કોઈપણ જાહેર માર્ગ પર એટલી બેદરકારી અને બેદરકારીથી વાહન ચલાવે છે કે જેનાથી માનવ જીવન જોખમમાં મુકાય અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિને ઈજા થાય કે ઈજા થાય તેવી શક્યતા હોય, તેને છ મહિના સુધીની કેદ અથવા એક હજાર રૂપિયા સુધીનો દંડ અથવા બંને સજા થઈ શકે છે.

કલમ 304એ આઈ.પી.સી., જે બેદરકારીથી મૃત્યુનું કારણ બને છે, અને જણાવે છે કે જે કોઈ પણ વ્યક્તિનું મૃત્યુ ૩૪૯ સિવાયના કોઈપણ ઉતાવળ અથવા બેદરકારીપૂર્ણ કૃત્ય કરીને કરે છે, તેને બે વર્ષ સુધીની કેદ અથવા દંડ અથવા બંને સજા થઈ શકે છે.

કલમ 33૬ આઈ.પી.સી. અન્ય લોકોના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સલામતીને જોખમમાં મૂકતા કાયદા સાથે સંબંધિત છે. આ કાયદામાં જોગવાઈ છે કે જે કોઈ પણ વ્યક્તિ એટલી ઉતાવળ અથવા બેદરકારીથી કોઈ પણ કૃત્ય કરે છે કે જેનાથી અન્ય લોકોના માનવ જીવનને જોખમમાં મુકવામાં આવે, તેને ત્રણ મહિના સુધીની કેદ અથવા ૨૫૦/- રૂપિયા સુધીનો દંડ અથવા બંને સજા થઈ શકે છે.

કલમ 33૭ અન્ય લોકોના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સલામતીને જોખમમાં મૂકતા કૃત્યો દ્વારા નુકસાન પહોંચાડવાના કેસોનો સામનો કરે છે અને જણાવે છે કે જે કોઈ પણ વ્યક્તિ એટલી ઉતાવળમાં અથવા બેદરકારીથી કોઈ પણ કૃત્ય કરીને કોઈપણ વ્યક્તિને નુકસાન પહોંચાડે છે કે જેનાથી માનવ જીવન અથવા અન્ય લોકોની વ્યક્તિગત સલામતી જોખમમાં મુકાય છે, તેને બે વર્ષ સુધીની કેદની સજા અથવા એક હજાર રૂપિયા સુધીનો દંડ અથવા બંને સજા થઈ શકે છે.

કલમ 338 અન્ય લોકોના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સલામતીને જોખમમાં મૂકતા કૃત્યો દ્વારા ગંભીર નુકસાન પહોંચાડવાના કેસોનો સામનો કરે છે અને જણાવે છે કે જે કોઈ પણ વ્યક્તિ એટલી ઉતાવળમાં અથવા બેદરકારીથી કોઈ પણ કૃત્ય કરીને ગંભીર નુકસાન પહોંચાડે છે કે જેનાથી માનવ જીવન અથવા અન્ય લોકોની વ્યક્તિગત સલામતી જોખમમાં મુકાય છે, તેને બે વર્ષ સુધીની કેદની સજા અથવા એક હજાર રૂપિયા સુધીનો દંડ અથવા બંને સજા થઈ શકે છે.